

מדוע הרמב"ם לא מנה את מצוות יישוב הארץ

א. בדף הקודם נפגשנו עם דברי הרמב"ן שמנה את מצוות יישוב הארץ כמצוות עשה. מצוה זו מורכבת כאמור משני חלקים: מצוה על כל יחיד ויחיד לגור בארץ ומצוה על הציבור כולו לכבוש את הארץ ולהתיישב בה. הרמב"ן מנה את המצוה ב'שכחת העשין', מצוות שהרמב"ם לא מנה בספר המצוות והרמב"ן חולק וסבור שיש למנותן. מדוע הרמב"ם¹ לא מנה את מצוות יישוב ארץ ישראל? האם עלינו ללמוד מכך שלדעתו התורה לא ציוותה על כך לדורות? מהי משמעות הדבר? לדעתו, התורה לא מצווה על כל יהודי לגור בארץ? התורה לא מצווה במצוות עשה לדורות על כיבוש הארץ? המסקנה הפשוטה מהשמטת המצוה היא שהרמב"ם חולק על קיומה, לפחות הדאורייתאי, וכך כותב למשל² **הרשב"ש** (סימן ב):
ואף לדברי הר"מ ז"ל שלא מנאה מכלל מצוות עשה, מכל מקום אם אינה מצוה נמנית היא מצוה מדרבנן, וזה מזולת תועלות אחרות נמשכות ליישוב בה.

נסה להתבונן בדברים: אתה חושב שהם קשים? מהי משמעות האמירה שהרמב"ם חולק על הרמב"ן? עם ישראל לא מצווה לדעתו לגור בארץ? להקים בה מדינה? כיצד ניתן לומר זאת? מהם ההבדלים המעשיים בין הרמב"ם לרמב"ן לפי הבנה זו?

ודאי שגם הרמב"ם סבור שהמקום הטבעי של עם ישראל הוא ארץ ישראל, ושהוא מצווה להקים בה מדינה, הרי עם ישראל מצווה לדעת הרמב"ם למנות מלך ובכך בעצם להקים מדינה בארץ ישראל! אם יש מחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן היא בעוצמת שלילת הגלות: האם התורה מצווה במצוות עשה על כל יהודי לגור בארץ? לדעת הרמב"ם יתכן שלא: הנחת היסוד של מצוות התורה היא שעם ישראל ככלל גר בארץ, אך התורה אינה מחייבת במצוות עשה כל אחד ואחד לגור בארץ³. במישור הלאומי, הנחת היסוד של התורה היא שעם ישראל נכנס לארץ ומצווה להקים בה

- נעיר שלא רק הרמב"ם השמיט את המצוה אלא כמעט כל מוני המצוות, ובניהם: בה"ג, רס"ג, ספר יראים, סמ"ג וחינוך.
- הרב איתם הנקין, במאמר שעמו נפגש עוד בהמשך, ציין חכמים רבים נוספים שהלכו בדרך זו ברמב"ם (תחומין כח, מצוות יישוב הארץ דאורייתא או דרבנן): "כך סברו הרבה אחרונים, ובניהם: כנסת-הגדולה (יו"ד סי' רלט, בשם כמה גדולים, ולדעתו גם הרדב"ז סובר כך), שו"ת אבק-דרכים (שלוניקי תקע"ד, יו"ד סי' יד), שדי-חמד (ח"ו אות ט), ר' חיים פלאגי (שו"ת נשמת-כל-חי ח"א סי' מח), הרי"ש נתנון בעל שואל-ומשיב (ספר ידות-נדריים, יד-שאל סי' רכח ס"ק סד) ופאת-השולחן (א, יד)".
- יתכן שהסיבה לכך היא שעבור אדם שנוול בגולה, עליה לארץ היא אתגר מורכב וגדול ורב ממדי, אתגר שצריך להציבו כאידאל וכקריאת כיוון ולא כמצוות עשה וחייב.

מדינה. הגלות והחזרה ממנה, הגאולה, שמיימית או ארצית, אינן יכולות להיות חלק ממצוות התורה הקבועות והמסודרות שפונות לציבור וליחיד.

רבים מרבותינו לדורותיהם טענו שהרמב"ם אינו חולק על עצם קיום המצוה, והסבירו בדרכים שונות מדוע הוא לא מנה אותה. לפני שנפגש עם חלק מהדרכים, נתבונן בראיותיהם לכך מדברי הרמב"ם ונפתח בהלכות מלכים (ה, ט-יב):

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ (לצורך מטרות אלו הותרה יציאה זמנית), וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור (למי שגר בארץ ישראל) אלא אם כן חזק שם (בא"י) הרעב עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין. גדולי החכמים היו מנשקין על תחומי ארץ ישראל ומנשקין אבניה ומתגלגלין על עפרה, וכן הוא אומר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו... לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד ע"ז, שנאמר כי גרשוני היום מהסתנפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים, ובפורעניות הוא אומר ואל אדמת ישראל לא יבאו.

נסה להוכיח מהלכות אלו שהרמב"ם מודה לרמב"ן. דחה את הראיות!

אם אין מצוות ישוב א"י, אז מדוע אסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל? ומדוע עדיף לגור בארץ ישראל אפילו בחברה רעה מאשר לגור בחו"ל בחברה טובה? אך אפשר לדחות: אין אמנם מצוות עשה על כל יחיד ויחיד לגור בארץ, ומותר לגור בחו"ל, אך עדיין יישוב ארץ ישראל הוא אידאל גדול וכדי לחזקו חכמים אסרו על מי שכבר גר בארץ לעזוב אותה⁴. כך עולה מדברי הרמב"ם בהלכה הקודמת, 'ומותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים': ומכאן שהגר בחו"ל אינו מוגדר כמבטל עשה, ושאינן מצוות עשה שמחייבת כל יחיד לגור בארץ, אלא יש איסור דרבנן שאוסר על הגרים בארץ לעזוב אותה, איסור שמטרתו חיזוק היישוב בארץ.

רבותינו הביאו ראיה נוספת מההלכה שעוסקת בזוג שגר בחו"ל ואחד הצדדים רוצה לעלות לארץ (אישות יג, כ):

אמר האיש לעלות לארץ ישראל והיא אינה רוצה תצא בלא כתובה, אמרה היא לעלות והוא אינו רוצה יוציא ויתן כתובה.

הלכה נוספת עוסקת בעבד שרוצה לעלות לארץ (עבדים ח, ט):

4. ויתכן שהדברים קשורים להערה הקודמת, שעבור מי שגר כבר בחו"ל ולעתים קרובות נולד שם וכו', עליה לארץ היא אתגר גדול מאוד והתורה לא רצתה לחייב בו כל אחד.

עבד שאמר לעלות לארץ ישראל כופין את רבו לעלות עמו או ימכור אותו למי שיעלוהו לשם, רצה האדון לצאת לחוצה לארץ אינו יכול להוציא את עבדו עד שירצה, ודין זה בכל זמן אפילו בזמן הזה שהארץ ביד עכו"ם.

הרמב"ם פוסק גם את ההיתרים שהתירו חז"ל משום ישוב ארץ ישראל, כהיתר אמירה לעכו"ם (שבת נ, יא):

הלוקח בית בארץ ישראל מן הגוי מותר לו לומר לגוי לכתוב לו שטר בשבת, שאמירה לגוי בשבת אסורה מדבריהם ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר זה.

וכך כותב למשל **הרב פילבר** בסיום סקירת ההלכות (אילת השחר ארץ ישראל עמ' מט):

הלכות אלו ואחרות של הרמב"ם מורות בעליל כי הרמב"ם סובר שקיימת מצות "ישיבת ארץ ישראל" ו"ישוב הארץ" שבלעדיהן אין בסיס לכל ההלכות הנ"ל. אלא שעדיין עומדת השאלה: מדוע לא מנה הרמב"ם מצוה זו במנין המצוות?

כיצד ניתן להוכיח משלשת הלכות אלו שהרמב"ם מודה לרמב"ן בקיום המצווה?
דחה את ההוכחות!

הלכות אלו רק מוכיחות שגם הרמב"ם מסכים שיישוב הארץ הוא אידאל גדול שהוביל את חז"ל לתקן תקנות ולחדש הלכות נקודתיות, אך הן אינן מוכיחות שיש מצוות עשה שמצווה על כל יהודי לגור בארץ ישראל ושמצווה לדורות על עם ישראל לכבוש את הארץ!

ב. איך הסביר המחנה הסבור שהרמב"ם אינו חולק על קיום המצווה את פשר השמטתה? נפתח במחנה שתלה זאת בהיותה חלק ממצוה אחרת שנמנתה, ונלמד את דברי **האבני נזר**. הוא דן במחלוקת נוספת במניין המצוות בין הרמב"ם לרמב"ן, האם למנות את עשיית המקדש והארון והכפורת כשתי מצוות נפרדות או כמצוה אחת כללית על עשיית המקדש, וקושר בין שתי המחלוקות (שו"ת אבני נזר י"ד תנד):

ואמנם טעם הרמב"ם נראה לי דהנה במצוה ל"ג כתב הרמב"ן שלדעתו ימנה עשיית ארון וכפורת מצוה בפני עצמה (מעבר למצוות בניין המקדש ולדעתו יש שתי מצוות, אחת על המקדש ואחת על הארון והכפורת)... אך התירוץ הנכון (ההסבר הנכון לכך שהרמב"ם מנה רק מצוה אחת של עשיית המקדש ולא שתי מצוות נפרדות) מה שכתב בספר מעיין החכמה סי' ע"ד **משום שעיקר תכלית בית המקדש לצורך ארון וכפורת כדכתיב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם**. וכבר אמרו [סוכה ה ע"א] מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה טפחים. ולטבת זה ארון תשעה וכפורת טפח וכתוב ונועדתי לך (והשראת השכינה במקדש קשורה אפוא לארון ולכפורת) וגו'. ועוד הביא פסוקים מדברי קבלה המורים שתכלית בית המקדש לצורך ארון וכפורת, על כן אין למנותם לשתי מצוות (אלא מונים רק את המצוה שהיא אמע"י לתכלית). **ומנה ביהמ"ק שהיא מצוה לעצמה והוא לצורך ארון וכפורת ע"ש דבריו כי נעמו**.

כלומר, כאשר יש שתי מצוות שאחת מהן אמצעי לשנייה, כבניין המקדש שהוא אמצעי לארון ולכפורת, הרמב"ם מונה רק את המצוה שהיא אמצעי והרמב"ן מונה את שתיהן. לדברי האבני נזר זהו ההסבר להשמטת הרמב"ם – מצוות יישוב הארץ היא התכלית של מצוה אחרת שאותה הרמב"ם מנה, מצוות המלחמה בשבעת העממים (שם):

וזה עצמו נראה לי הטעם בענין ישיבת א"י, דמצוות החרם תחרימם היא כדי שאנחנו נשב בארץ, שהרי יהושע שלח פרגמטוטין מי שרוצה לפנות יפנה הגרגשי עמד ופנה ולא עשה לו כלום [ירושלמי שביעית טז ע"ב], על כן לא נמנה החרם תחרימם וישיבת א"י לשתים. ומנה רק מצוות החרם תחרימם (שהיא האמצעי וכשם שמנה את בניין המקדש שהוא האמצעי). והרמב"ן לטעמ' שמנה עשיית ארון וכפורת... ע"כ מנה גם ישיבת א"י וזה פשוט.

סכם את דברי האבני נזר: מדוע הרמב"ם לא מנה את מצוות יישוב הארץ לשיטתו?

לדבריו, הרמב"ם מסכים עם קיום המצוה ולא חולק על הרמב"ן מהותית. הוא לא מנה אותה משיקולים פנימיים הקשורים לכללי מניין המצוות: לדעתו במבנה של שתי מצוות שקשורות בקשרי אמצעי ותכלית, יש למנות רק את המצוה שהיא אמצעי. לכן, הרמב"ם מנה רק את מצוות המלחמה בשבעת העממים, מצוה שהיא אמצעי למצוות יישוב הארץ.

התבונן בדברים, בהנחה שהרמב"ם מונה את האמצעי ולא את התכלית, וחשוב עליה. היא קשה בעיניך?

תשובתו של האבני נזר בנויה על ההנחה שהרמב"ם מונה את האמצעי ולא את התכלית, ולכן הוא מונה את מלחמת שבעת העממים, מלחמה שמטרתה כיבוש הארץ, ולא את מצוות יישוב הארץ. האבני נזר הביא ראיה להנחה זו מאי מניית מצוות בניית כלי המקדש – לטענת מעיין החכמה הרמב"ם לא מנה אותה משום שהארון והשולחן הם תכלית הקמת המקדש והרמב"ם מונה את האמצעי, בניית המקדש, ולא את התכלית, הארון והשולחן. הקושי בטענה זו ברור: מדוע שהרמב"ם ימנה את האמצעי ולא את התכלית?⁵ כלומר, אילו היינו צריכים להחליט איזו מצוה מהשתיים לא למנות, אז דווקא הגישה ההפוכה היתה מובנת: למנות את הכלל והיסוד ולא את הפרטים והאמצעים, את מצוות יישוב הארץ ולא את מלחמת שבעת העממים! האבני נזר הביא ראיה לדברים

5. ואם התכלית היתה מתקיימת מאליה ולא מכילה ציווים רחבים יותר, אז היה קל להבין, אך זה לא המצב כמובן: התכלית מכילה ציווים רחבים ועצמאים, שקיימים גם לאחר שכבר אי אפשר לקיים את האמצעי, כמצוה לדורות להתיישב בכל רחבי הארץ ולשלוט בה ומצוה על כל יחיד לדור בארץ, מצוות שקיימות בנפרד ממלחמת שבעת העממים.

מבניית המקדש והכלים, אך אדרבה הרמב"ם עצמו מסביר בצורה שונה את שיטתו בנושא (שורש יב):

השרש השנים עשר שאין ראוי למנות חלקי מלאכה מן המלאכות שבא הצווי בעשייתה כל חלק וחלק בפני עצמו: ידוע שאנחנו פעמים נצטוונו על מעשה אחד מן המעשים ואחר כן יתחיל הכתוב לבאר איכות המעשה ההוא ויבאר השם שזכר ויאמר על מה הוא כולל. אם כן אין ראוי שיימנה כל צווי שבא באותו הבאור מצוה בפני עצמה. כמו אמרו (ר"פ תרומ') ועשו לי מקדש שזה מצות עשה אחת (ע' כ) מכלל המצות והוא שיהיה לנו בית מוכן יבאו אליו ויחוגו ובו תהיה ההקרבה ובו יהיה הקבוץ במועדים. ואחר כן בא לתאר חלקיו ואין ייעשו. ואין ראוי שיימנה כל מה שאמר בו ועשית ועשית מצוה בפני עצמה. וכן במצוות עשה כ:

והמצוה העשרים היא שצונו לבנות בית עבודה. בו יהיה ההקרבה והבערת האש תמיד ואליו יהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוץ בכל שנה כמו שיתבאר... ועשו לי מקדש... הנה התבאר שבנין בית הבחירה מצוה בפני עצמה. וכבר בארנו שזה הכלל הוא כולל חלקים ושהמנורה והשלחן והמזבח וזולתם כלם הם מחלקי המקדש והכל ייקרא מקדש.

מדוע הרמב"ם לא מונה את בניית כלי המקדש כמצוה עצמאית ומונה רק את מצוות הקמת המקדש? הקשה מכך על הראיה של האבני נזר שהרמב"ם מונה את האמצעי ולא את התכלית ועל הסברו להשמטת מצוות ישוב הארץ!

הרמב"ם לא מנה את בניית כלי המקדש כמצוה עצמאית בשל היותה חלק מהמצוה הכללית של הקמת המקדש ולא בגלל שכלי המקדש הם תכלית הקמת המקדש והוא מונה רק את האמצעי ולא את התכלית. אין אפוא מקור להנחה קשה זו שהרמב"ם מונה רק את האמצעי, ולהפך נראה שהרמב"ם מונה את הכלל ולא את הפרט, ובוודאי שהוא לא יוותר על מניית הציווי הרחב והכללי וימיר אותה במניית אמצעי מצומצם.

ג. להבנת האבני נזר מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן בשאלת המנין אינה נובעת ממחלוקת בעצם קיום המצוה אלא מכללים פנימיים של עולם המניין. נפגש עם דרך נוספת שכזאת שבה צעדו בעקבות הרב קוק והרצ"ה חכמים רבים. וכך כותב הציץ אליעזר (ז, מח, יב):

אזכיר בנוגע לזה רק מה שראיתי בשו"ת תולדות יעקב (מבעל שארי יעקב), חחו"מ סי' ח' שעמד על המחקר על שהרמב"ם השמיט ממניין מצוותיו מצוות יישוב א"י, שרבות דיברו על כך הפוסקים ומבאר, ודומה דמטו לה גם משמיה דמרן הגרא"י קוק ז"ל, מפני שכבר כלל לנו הרמב"ם בשרשים שלו, בשורש ד-ה, שאין למנות ציוויים הכוללים התורה כולה או מצוות הרבה, כאילו יאמר עשה כל מה שציויתך, ומשום כך לא מנה גם מצוות יישוב ארץ ישראל במצוות עשה, מפני שהיא מצווה שכוללת הרבה מצוות ביחד, כמו שאמרו

מ"מ צותה תורה לישב בארץ כדי לקיים מצוותיה, הרי מצווה זו של ישיבת א"י היא מצווה כזו אשר ע"י נעשות מצוות הרבה ונקראת מטעם זה מצווה כוללת ומצווה כזו לא חשב הרמב"ם במניין המצוות שלו. ויש להוסיף על כך, שמצינו להראשונים שמבארים, שגם כל עיקר מצוות התורה ביסודיותם וכמאמרם ותיקונם כולן אך בארץ הן⁶, הדברים מבוארים ברמב"ן על התורה בראשית כ"ו, ה': ויקרא י"ח, כ"ה. ובשור"ת הרשב"א, א', סי' קל"ד, מבאר על פי זה עניין מאמרם ז"ל בכתובות ק"י, ב', שכל הדר בחוץ לארץ כמי שאין לו אלוה. והרי הרמב"ם פסק מאמר זה כהלכה פסוקה בה' מלכים ה', י"ב, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה

וכך כותב הרצי"ה קוק (לנתיבות ישראל א' עמ' 117):

וגם להרמב"ם שלא מנה אותה במנין התרי"ג הרי אין זה שהיא למטה מערכן של שאר מצוות, מה שלא יתכן לפי דברי חז"ל בספרי (שהיא שקולה כנגד כל המצוות) ובגיטין ובבא קמא הנ"ל (שהתירו אמירה לנכרי לצורך ישוב הארץ) אלא שהיא למעלה מערכן הרגיל, ולכן אינה נמנית במנין המפורט, וכפי שהשריש בשרשיו לספהמ"צ שאין ראוי למנות הצויים הכוללים כל התורה.

הדברים מבוססים על השורש הרביעי בשרשי הרמב"ם לספר המצוות, ונתבונן בו (שורש ד):

השרש הרביעי שאין ראוי למנות הצויים הכוללים התורה כולה. הנה יבואו בתורה צוויין ואזהרות אין בדבר רמוז אבל יכללו המצוות כולם כאילו יאמר עשה כל מה שצויתך לעשות והזהר מכל מה שהזהרתך ממנו או לא תעבור דבר ממה שצויתך בו. ואין פנים למנות הצווי הזה מצוה בפני עצמה. שהוא לא יצוה לעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות עשה ולא יזהיר מעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות לא תעשה, וזה כאמרו (משפטי' כג) ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. וכאמרו (קדושים יט) את חקותי תשמורו, ואת משפטי תעשו.

מדוע אין למנות מצוה כוללת? מהי הגדרתה? התבונן לאור הדברים בהסברם של הציץ אליעזר והרצי"ה לאי מניית מצוות ישוב הארץ, מה אתה חושב? הדברים קשים בעיניך?

מצוה כוללת היא מצוה שאינה מחדשת דבר, 'שהוא לא יצוה לעשות מעשה מיוחד' חדש, אלא רק מזהירה על קיום מצוות אחרות שכבר נשנו. זו הסיבה לאי מניינה: אין בה חידוש מעבר למצוות שכבר נמנו. למצוות ישוב הארץ, לעומת זאת, ודאי יש תוכן מוגדר חדש שאינו כלול במצוות שכבר נמנו: חובה על כל אדם לגור בארץ וחובה על הציבור לכבוש את כל מרחבי הארץ ולהתיישב בה!

6. כלומר, גם מצוה שהיא חובת הגוף שחלה מעשית מהתורה גם בחו"ל כמובן, עדיין עיקר מהותה בארץ ישראל, ובחו"ל זה 'הציבי לך ציונים', שלא נשכח את קיום המצוות.

מצוה זו אינה מוגדרת אפוא כמצוה כללית לפי השורש הרביעי ואי אפשר להסביר את השמטתה לאורו!

וכך מקשה **הרב איתם הנקין** במאמרו המקיף (תחומין כח, מצוות יישוב ארץ ישראל, דאורייתא או דרבנן):

ההסבר השני, התולה את ההשמטה במה שקבע הרמב"ם בשורש ד, קשה שכן **בשורש זה מדובר רק על ציוויים שאין בהם מעשה מוגדר, כלשון הרמב"ם: "צויוין ואזהרות, אינן בדבר מיוחד אבל יכללו המצוות כולן... ואין פנים למנות הצווי הזה מצוה בפני עצמה, שהוא לא יצוה לעשות מעשה מיוחד שיהיה מצות עשה"; ואילו ביישוב הארץ בהחלט יש מעשה מיוחד: לגור דווקא בארץ, ואם נמצא בחו"ל צריך לעלות, וכו'.**

ד. נפגשנו עד כה עם שני כיוונים שטענו שאי מניית המצוה אינה משקפת מחלוקת על עצם קיומה, והסבירו אותה לאור כללים פנימיים של עולם מניין המצוות⁷. נפגש לסיום הדף עם כיוון נוסף להסבר ההשמטה, הסברו של בעל המגילת אסתר⁸ שתלה אותה בשלושת השבועות (מגילת אסתר שכחת העשין ד):

נראה לי כי מה שלא מנאה הרב הוא לפי שמצות ירושת הארץ וישיבתה לא נהגה רק בימי משה ויהושע ודוד וכל זמן שלא גלו מארצם, אבל אחר שגלו מעל אדמתם אין מצוה זו נוהגת לדורות עד עת בוא המשיח, כי אדרבא נצטוינו לפי מה שאמרו בסוף כתובות שלא נמרוד באומות ללכת לכבוש את הארץ בחזקה והוכיחו מפסוק השבעתי אתכם בנות ירושלים וגו', ודרשו בו שלא יעלו ישראל בחומה. ומה שאמר הרמב"ן שהחכמים אמרו כי כבוש הארץ היא מלחמת מצוה, זהו כאשר לא נהיה משועבדים לאומות. ומה שאמר עוד שהחכמים הפליגו בשבח דירת הארץ, זה דוקא בזמן שבית המקדש קיים אבל עכשיו אין מצוה לדור בה... ועוד ראייה שאין בו מצוה ממה שאמרו ג"כ התם כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בבלה יובאו ושמה יהיו, ואם היה מצוה בדירת א"י בכל הזמנים איך יבא נביא אחר משה לסתור את דבריו והא אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה וכ"ש לסתור.

הסבר את דברי המגילת אסתר: מדוע הרמב"ם לא מנה את המצוה?

7. האבני נזר: כאשר יש שתי מצוות שקשורות בקשרי אמצעי ותכלית, הרמב"ם מונה רק את האמצעי ולא את התכלית, ולכן הוא הסתפק במניית מצוות מלחמת שבעת העממים, אמצעי לכיבוש הארץ. הציץ אליעזר והרצי"ה: הרמב"ם אינו מונה מצוות כלליות ומצוות ישוב הארץ היא מצוה כללית.

8. ביוגרפיה (מתוך פרויקט השור"ת): "רבי יצחק ליאון ב"ר אליעזר למשפחת אבן צור היה צאצאי של מגורשי ספרד (לעיתים נוסף לשמו: 'הספרדי'). חי באנקונה שבאיטליה סביב שנות השי"ן (המאה ה'ט"ז). הוא ידוע על שם ספרו 'מגילת אסתר', פירוש על ספר המצוות לרמב"ם, שמגן על הרמב"ם מפני השגות הרמב"ן".

המגילת אסתר תלה את ההשמטה בשורש השלישי, 'שאינ ראי למנות מצות שאין נוהגות לדורות'. לדבריו, מצוות ישוב ארץ ישראל מוגדרת כמצוה שאינה נוהגת לדורות משום שהיא לא נהגה בזמן הגלות: כשהיינו בגלות צונו שלא לכבוש את הארץ בחזקה ואיך אפשר לומר שהיינו מצווים לכבוש אותה גם אז? מצוות ישוב הארץ לא נהגה אפוא בזמן הגלות, כך שהיא מצוה שאינה נוהגת לדורות ולכן הרמב"ם לא מנה אותה במניין המצוות.

האבני נזר הקשה על דברי המגילת אסתר ממצוות תרומות ומעשרות שגם אינה נוהגת בזמן הגלות ובכל זאת הרמב"ם מנה אותה (שם):

וגוף דבריו שאמר שמה שלא מנה הרמב"ם ישיבת א"י משום שאינה נוהגת בזמן הזה ולא הוה מצוה נוהגת לדורות אינו כלום. **דאם כן למה מנה תרומות ומעשרות וחלה שאינ נוהגין בזמן הזה** (משום שאין רוב יושביה עליה). ואפילו בימי עזרא לא נהגו מה"ת לדעת הרמב"ם (שלא היתה 'ביאת כולכם', ולא היה רוב יושביה עליה) [תרומות פ"א הכ"ו]. והדבר פשוט שמצוה שנוהגת לימות המשיח חשיב נוהגת לדורות.

מהי קושיית האבני נזר? נסה להתמודד אתה!

הרב ישראלי יישב את הקושיה (ארץ חמדה ספר א, שער א, סימן ד, אות ד):

ונראה בכוננת המגילת אסתר שחילוק גדול בניהם. בתרומות ומעשרות וכל כיוצא בהם, לא נתבטלה המצוה מאיתנו, אלא היא שרירה וקיימת בכל עת ובכל שעה, אלא שחסרים התנאים שעל ידם מתחייבים בהם בפועל, כגון כל ישראל בארץ וכיוצא בזה. ובזה ודאי יש למנותן כמצוות, כי בכח המצוות קיימות גם עכשיו... מה שאין כן מצות כיבוש, שנאסרנו עליה בשבועה שלא יעלו בחומה, יוצא שלא מפני שחסרים כאן התנאים להתחייב במצוה זו אנו מנועים מלקיימה כי המצוה בעיקרה אינה תלויה בשום תנאים מסוג זה, אלא עצם המצוה במקורה ובעיקרה אינה קיימת בזמן הגלות, ולא עוד אלא אדרבה באיסור אנו עומדים. במקרה כזה יוצא שעכשיו אין המצוה קיימת כל עיקר. אמנם מובטחים אנו שתחזור אלינו, אבל מכל מקום בזמן החורבן איננה קיימת כלל. על כן מצוות מסוג זה באמת אין לחשוב בכלל תרי"ג. כי רק מצוות הקיימות מצד עצמן הן שנחשבות בתרי"ג לרמב"ם ולא כאלה שהן מצוות שנוהגות רק בזמנים ידועים ולא קיימות כלל בזמן אחר. ומקור הדבר שמצוה זו בטלה לאחר החורבן, הוא או מעצם השבועה עצמה שהושבעו שלא לעלות בחומה שזה מבטל המצוה של כיבוש שתוכנה עלייה בחומה, או מה שנראה יותר לפי שיטת המגילת אסתר שהוא עצמו אמר שם שאין בכח הנביא לעקור בכגון דא דבר מן התורה, שהתורה עצמה שהזהירה אותנו על הגלות

9. רבים מרבותינו חכמי שיבת ציון הסבירו שהשבועות בטלו לאחר הסכמת האומות לשיבת ציון, וראה על כך עוד בדפים 'מסירת חלקי ארץ ישראל במסגרת הסכם מדיני א-ב'.

שנזרה בארצות והארץ תהיה שממה, בזה עצמה קבעה שבאותה שעה אין המצוה של הכיבוש קיימת והיא בטלה במהותה, והשבועה לא באה אלא לחזק הדבר.

הסבר את הדברים: מה בין מצוות תרומות ומעשרות שלא חלה בזמן הגלות ובכל זאת הרמב"ם מנה אותה ובין מצוות ישוב הארץ?

מצוה שאינה נוהגת בגלות בפועל משום שאחד מתנאיה אינו מתקיים, כמצוות תרומות ומעשרות: שלא חלה בשל התנאי של 'רוב יושביה עליה', אינה מוגדרת בשל כך כמצוה שאינה נוהגת לדורות: המצוה קיימת תמיד בכח ורק התנאי לקיומה בפועל חסר, 'ובזה ודאי יש למנותן כמצוות, כי בכח המצוות קיימות גם עכשיו'. מצוות ישוב הארץ, לעומת זאת, לא נהגה בגלות בשל איסור על קיומה ולא בשל תנאי בחיוב המצוה שלא התקיים. במצב שכזה¹⁰ אי אפשר לומר שהמצוה קיימת בכח, ולכן היא מוגדרת כמצוה שאינה נוהגת לדורות.

התבונן עוד בדברי המגילת אסתר ושאל על דבריו שאלות נוספות.

ה. המגילת אסתר מסביר אפוא את השמטת הרמב"ם לאורן של שלושת השבועות, שבועות שאסרו על קיום המצוה בזמן הגלות ובכך הגדירו אותה כמצוה שאינה נוהגת לדורות. לאור דבריו, היינו מצפים שהרמב"ם ייתן להן מקום מרכזי במשנה תורה, כהלכה משמעותית שאוסרת על כיבוש הארץ בזמן הגלות. אולם, הן אינן מוזכרות כלל במשנה תורה! הן מוזכרות אמנם באגרת תימן:

ולפי שידע שלמה ע"ה ברוח הקודש, שהאומה הזאת באורך זמן גלותה תפצר להתנועע בלא עתה הראויה, ויאבדו בשביל זה ויבואו עליהם צרות, הזהירם מלעשות זה, והשביע האומה על דרך משל ואמר "השבעתי אתכם בנות ירושלים בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ". ואתם, אחינו אהובינו, קבלו עליכם שבועתו, ואל תעירו את האהבה עד שתחפץ, ובורא העולם במדת רחמים יזכור אותנו ואתכם לקבץ גלויות נחלתו וחבלו, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, ויוציאנו מגיא הצלמות אשר הושיבנו בו.

חשוב: מה ניתן ללמוד מכך שהרמב"ם לא הזכיר את השבועות במשנה תורה והזכיר אותן רק באגרת תימן? הקשה מתוך כך על הסברו של המגילת אסתר!

10. שבו הסיבה לאי קיום המצוה היא איסור על קיומה ולא שמצד עצמה היא קיימת תמיד וקיומה בפועל מותנה בתנאי שלא מתקיים, תנאי חיצוני לעצם המצוה.

נראה שאי הזכרת השבועות במשנה תורה מלמדת שהרמב"ם לא ראה בהן הלכה גמורה, ודאי לא הלכה דאורייתאית שמגבילה את היקף חיוב המצוה ומגדירה אותה כמצוה שאינה נוהגת לדורות. זוהי אגדה ולא הלכה, ולכל היותר אזהרה מציאותית של שלמה המלך כפי שכתב הרמב"ם באגרת, 'ולפי שידע שלמה ע"ה ברוח הקודש, שהאומה הזאת באורך זמן גלותה תפצר להתנועע בלא עתה הראויה, ויאבדו בשביל זה ויבואו עליהם צרות, הזהירם מלעשות זה, והשביע האומה על דרך משל'. איסור זה אינו בהכרח איסור הלכתי, ודאי לא איסור דאורייתא שיכול להגביל את היקף המצוה.

נשוב לבסוף לדרך הראשונה שראינו בדף: נראה שהרמב"ם השמיט את המצוה משום שהוא חלק על קיומה. התורה פונה לעם ישראל לפני כניסתו לארץ ונקודת המוצא שלה היא שעם ישראל גר בארצו. שינוי מצב זה הוא קטסטרופה, גלות, ותיקונו גאולה. גאולה, שמימית או ארצית, היא אירוע ותהליך שבהגדרתו חורג מהסדר הרגיל¹¹ ואי אפשר לצוות עליו במצוות עשה רגילה. זאת ועוד, בזמן הגלות עם ישראל אינו קיים כעם מאורגן ומאוחד, ולכן אי אפשר לחייב אותו אז לכבוש את הארץ מחדש. המצוות הציבוריות של הקמת מלך ובניין בית המקדש ומלחמת מצוה נאמרו בהנחה שעם ישראל גר בארץ וקיים כעם מאוחד ופועל. הגלות היא מצב שבו העם אינו קיים בעצם כעם, ולכן היציאה מהגלות אינה יכולה להיות מצוות עשה ציבורית.

11. ופעמים רבות הוא מסוכן ובעייתי וכפי שעולה משלושת השבועות.